

nun neticesinde zengin ve gelişmiş, medenî bir milletin duygu ve düşüncelerini ifadeye en elverişli dilin Garp/Batı (Türkiye) Türkçesi olduğu ortaya konmuş olmaktadır. Hüseyin Kâzım, "otuz beş senelik mütemâdi bir sa'yin mahsulü olan" bu hacimli eseri hazırlamaya Tefvîk Fikret, Beyrut Valisi Nûreddin Bey ve Şevki Bey ile birlikte 1895 yılında karar vermiş, arkadaşlarının bir süre sonra bundan vazgeçmeleri üzerine kendisi tek başına eseri ortaya koymuştur.

Türk Lugatı esas itibarıyla Batı Türkçesi'nin yanı sıra Uygur, Çağatay, Âzerî ve Kazan lehçeleriyle diğer bazı lehçelerden alınmış kelimelerin etimolojik (kök esasına dayalı), mukayeseli ve edebî (örnekli) bir lugatıdır. Hüseyin Kâzım, çeşitli ülkelerde ve farklı zamanlarda kullanılan Türk dilleri ve lehçeleri üzerinde durup örnekler vermiş, daha sonra Batı Türkçesi'nin alfabesi, kelime türleri ve özellikleriyle ilgili açıklamalar yapmıştır. *Türk Lugatı*'nın tertibi elif harfinden başlayıp ye harfine kadar otuz üç harf üzerinedir. Eserin Arap harfleriyle basılan ilk iki cildinde Osmanlıca-Türkçe bütün kelimelerin Latin harfleriyle okunuş şekilleri gösterilmiştir. Latin alfabesine geçildikten sonra yayımlanan diğer ciltlerde ise kelimeler yine Arap alfabesine göre sıralanmış, bunların yanına Latin harfleriyle okunuşları yazılmış, açıklamaları yapılarak örnekler verilmiştir. Dört büyük cilt içinde örnek olarak verilen deyim, atasözü, beyit ve cümleler müstakil birer çalışma teşkil edecek mahiyettedir. Büyük boyda basılan lugatın I. cildi (İstanbul 1927) XCIX + 4 + 855 sayfa, II. cildi (İstanbul 1928) II + 982 sayfa, III. cildi (İstanbul 1943) IV + 928 sayfa, IV. cildi (İstanbul 1945) 894 sayfadandır meydana gelmektedir. Ebadı dolayısıyla eserin adı bazı ilmi yayınlarda bile yanlış olarak *Büyük Türk Lugatı* şeklinde geçmektedir.

Sözlük etimolojik ve mukayeseli şekilde hazırlandığı için diğer sözlüklerden ayrılır. Madde başları kelimelerin kök biçimlerinden oluşmakta, türemiş kelimeler bunun altında verilmektedir. Sözlük maddelerinde kelimelerin çeşitli Türk lehçelerindeki biçimleri ayrı ayrı kaydedilmekte, bu maddelerle ilgili örnek metinler, atasözleri ve deyimler yazılmakta, ayrıca yabancı kelimelerin hangi kökten geldiği açıklanmaya çalışılmaktadır. Başka sözlüklerde bulunmayan birçok kelime, terkip ve terimi içermesi eserin zenginliğini ve farklılığını ortaya koymaktadır. Hüseyin Kâzım önsözde kullanılması zor olan sözlüğün kul-

lanılışına dair açıklayıcı bilgiler vermekte, Türk dillerini geniş biçimde ele almaktadır. Çuvaş lehçesi hakkında *Journal asiatique*'in 6. sayısından (1820) naklen coğrafî bilgiler aktardıktan sonra ses bilgisi ve yapı bilgisine temas etmekte, Kırgız ve Kazak dillerini birlikte mütalaa etmekte, Kazan Tatarcası'ndan sonra Âzerî Türkçesi'ni anlatmaktadır. Müellif Çağatayca dil bilgisi için kısa, Batı Türkçesi için uzunca bir bölüm ayırmıştır.

Abuşka lugatı (*el-Lugatü'n-neva'iyye ve'l-istişhâdâtü'l-cağâtaiyye*: Petersburg 1285/1868), Vel'aminov-Zernov, Pavet de Courteille, Vámbéry ve Şeyh Süleyman Efendi'nin eserleri Çağatayca için kullanılan kaynaklardır. Castrén ve Radloff'un çalışmaları esas alındığı için eserde onların adlandırmalarının izleri görülür. Tatarca için Budagov'un, Bálint'in, Ostrumov'un ve Nasîrî'nin sözlükleri kullanılmış, Yakutça için Böhtlingk'in çalışmasından yararlanılmıştır. Uygur harfli eski Türkçe için Vámbéry, yeni Uygurca için Scaw'in sözlüğü ve Pantusoff'un yayımları, Kırgızca için Laptew ve Pantusoff'un çalışmaları esas alınmıştır. Gagauzca için kaynağı Moschkoff'tur. Osmanlı Türkçesi için Alexandre Handjéri, Thomas-Xavier Bianchi, Ahmed Vefik Paşa, Hüseyin Remzi Bey, S. J. W. Redhouse, Mallouf, Barbier de Meynard, Şemseddin Sâmî, Mehmed Salâhî, Muallim Nâci, Nazîmâ, Fâik Reşad, Ali Seydi Bey, Bahâeddin Bey, Muallim Cûdî sözlükleri kaynak olarak kullanılmıştır. Bugün olduğu gibi zamanında da tartışmalı olan bazı eserler (meselâ Vámbéry, *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*: Leipzig 1878; Bedros Kerestedjian, *Dictonnaire étymologique de la langue turque*, London 1912) köken bilgisi konusundaki kaynakları arasındadır. Müellif, Çağatayca için faydalanamayacağı yayımları da (meselâ *Abuşka*, *Csağatajtörök szógyűjtemény*, *Török kéziratból fordította Vámbéry Ármán*, Pest 1862) kaynakları içinde göstermiştir. Ayrıca eserin bibliyografyası dikkatsiz ve dağınıktır. Eser, Türk dili ve lehçeleriyle ilgili kısımlarında kelimelerin yazılış ve okunuşlarında yanlışlıklar bulunması, bazı kelimelerdeki tanık yetersizliği veya anlama uygun düşmeyen tanıklar, bazı tarihî bilgilerin ikinci el kaynaklardan alınmış olması, bir kısım maddelerin gereksiz yere uzatılması gibi hususlar sebebiyle eleştirilmiştir. Bununla birlikte Doğu lehçeleri açısından da güvenilmez olan eserin Batı Türkçesi bakımından oldukça zengin bir malzeme ihtiva ettiği söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım* (haz. İsmail Kara), İstanbul 1991, s. 24-27; Ali İhsan Öbek, *Büyük Türk Lügatı'nde Divan Edebiyatı Unsurları* (doktora tezi, 1999), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.m.f., "ikinci Âsım'dan Bir Portre: Hüseyin Kâzım Kadri", *TDL*, sy. 538 (1996), s. 448-455; M. Şakir Ülkütaşır, "Hüseyin Kâzım Kadri", a.e., sy. 5 (1952), s. 25-26; İsmail Kara, "Bir Eski Zaman Efendisi: Hüseyin Kâzım Kadri", *TT*, IX/49 (1988), s. 9-14; Ali Rıza Önder, "Hüseyin Kâzım Kadri ve Türkçe Sözlüğü", *TDL*, sy. 487 (1992), s. 54-60; Alâattin Uca, "Hüseyin Kâzım Kadri'nin Türk Lehçelerinin Birliği Hakkındaki Düşünceleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 16, Erzurum 2001, s. 281-285.

MUSTAFA S. KAÇALIN

TÜRK OCAĞI

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde Türkçülüğü savunan dernek.

Osmanlı Devleti'nin kozmopolit yapısı içinde bir tepki ve kendini tanımlama akımı olarak doğan Türkçülük ve Türk milliyetçiliği fikrinin II. Meşrutiyet devrinde teşkilatlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Türk aydınları arasında milliyetçilik fikrinin uyanmasıyla birbiri ardınca Türk Derneği (1908), Genç Kalemler Hareketi (1910) ve Türk Yurdu Cemiyeti (1911) gibi cemiyetler kuruldu, Türk Yurdu Cemiyeti tarafından aynı isimde bir dergi çıkarıldı. Türk Ocağı Derneği ise bu gelişme çizgisi içinde II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında uygulanan Osmanlılık düşüncesinin yol açtığı kimlik bunalımına karşı gelişen Türkçülük akımının bir sonucudur. Ocağın kurulmasıyla ilgili ilk hareket Askerî Tıbbiye öğrencilerinden geldi. Bunlar, milliyet esasına dayanan bir cemiyet kurmak amacıyla hazırladıkları bir programı kendilerine yardımcı olacağına inandıkları devrin Türkçü aydınlarına sunarken bir de bildiri yayımladılar (24 Mayıs 1911). "190 tıbbiyeli Türk evlâdı" adına kaleme alınan bildiride Türkler'in 1908 inkılabının ardından çöküş dönemine girdikleri ileri sürülüyor ve Türk ırkının fikrî kalkınmasının en büyük hedef olduğu açıklanıyordu. Türkler'in her yönüyle geliştirilmesi için sosyal bir reforma ihtiyaç bulunduğu vurgulanıyor, bu amaçla çalışacak bir cemiyetin kurulması gereği dile getiriliyordu. Tıbbiyeli öğrencilerle Türkçü aydınlar arasında yapılan görüşmelerin ardından fiilen çalışmaya başlayan Türk Ocağı Derneği yaklaşık dokuz ay sonra resmen kuruldu (25 Mart 1912). İlk idare heyetine Ahmed Ferid (Tek) (başkan),

Ankara
Türk Ocağı
binası

Yusuf Akçura (ikinci başkan), Mehmed Ali Tevfik (genel sekreter) ve Fuad Sabit (sayman) seçildi. Ahmed Ferid Bey'in Millî Meşrutiyet Fırkası'nı kurmak amacıyla ayrılması üzerine başkanlığa Hamdullah Suphi (Tannöver) getirildi (1913). Derneğin amacı 1912 tarihli nizamnâmesinde "Türkler'in ilmi, içtimâî ve iktisadî seviyelerini yükseltmek, Türk dilini geliştirmek ve Türkler'in harsî birliğine ve medenî kemaleine çalışmak" şeklinde açıklanıyordu. Ayrıca derneğin siyasetle uğraşmayacağı vurgulanıyordu.

Türk Ocağı, Türk Yurdu Cemiyeti'nin katılımıyla daha da güçlendi. I. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1918 yılında İstanbul'da ve diğer vilâyetlerde otuz beş Türk Ocağı şubesi açılmış bulunuyordu. Türk ocakları bünyesinde Türk Gücü Derneği, Köycüler Cemiyeti, İhtiyat Zâbitleri Teâvün Cemiyeti, Dârülfünun Talebe Cemiyeti gibi dernekler de kuruldu. Ayrıca ocak dergi yayıncılığında başarılı oldu. Bu dergiler içinde Türk Yurdu Cemiyeti tarafından 1911 yılında çıkarılmaya başlanan, Türk ocaklarının kuruluşunun ardından onun yayın organı haline gelen, Türkçülük fikrinin oluşturulması, sistemleştirilmesi ve yaygınlık kazanmasında büyük rol oynayan *Türk Yurdu* dergisi en önemlisiydi. Devrin birçok ilim ve fikir adamı ocak bünyesinde toplandı. Bu aydınlar çalışmalarını Türk milliyetçiliğinin teorisinin kurulması konusunda yoğunlaştırdılar. Türkçülük düşüncesi onların çalışmaları sayesinde dönemin en etkili fikir akımı haline geldi. Ocağın faaliyetlerinin odak noktası, devrin şartları gereği temelde millî duygulardan kaynaklanan milliyetçilik fikrini heyecan ve telkin yoluyla uyandırmak ve canlı tutmaktı. Sistemli faaliyetler çerçevesinde yapılan konferanslar, sohbetler, müsamereler, konserler ve serbest dersler sayesinde ülkede Türkçülük ve Türk

milliyetçiliği bilincine sahip geniş bir kadro ortaya çıktı. Türk ocakları çevresindeki düşünce atmosferi içinde yetişen Türk aydınları, Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'de yer alarak yeni Türk Devleti'nin kuruluşunu desteklediler. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuranlar, yeni rejimin benimsenmesi ve yayılması için Türk ocaklarını dayanılması gereken bir güç olarak gördüler. Devlet desteğiyle ülke çapında teşkilâtlanan Türk ocaklarının şube sayısı 1927'de 257'ye ulaştı. Bu destek sonuçta Cumhuriyet Halk Fırkası ile ocakların bütünleşmesine yol açtı. Siyasal bütünleşmeye paralel şekilde Türk ocaklarının "bütün Türklük" anlayışındaki fikir dönüşüm de resmîleşti. 1927'de toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası kurultayında ocağın nizamnâmesi, Türk ocaklarının devlet siyasetinde Cumhuriyet Halk Fırkası ile beraber olduğu ve iştiğal sahasının Türkiye Cumhuriyeti hudutları dahiline münhasır bulunduğu şeklinde değiştirildi. Ayrıca milliyetçilik ilkesi Cumhuriyet Halk Fırkası nizamnâmesine alındı. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931'deki kurultayında halkevlerinin kurulması kararlaştırıldı. Bütün derneklerin Cumhuriyet Halk Fırkası içinde eritilmesine yönelik bir program uygulamaya konuldu. Cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle 260 şubesi bulunan Türk Ocağı Derneği 10 Nisan 1931'de feshedilerek bütün mal varlığı Cumhuriyet Halk Fırkası'na devredildi. Böylece Türk ocakları Cumhuriyet Halk Fırkası'nın mülkiyetinde halkevlerine dönüştürüldü. Türk Kadınlar Birliği ile mason dernekleri de 1935 yılında lağvedilip mal varlıkları halkevlerine bağışlandı. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilkeleri doğrultusunda çalışan halkevlerinin bütün il ve ilçelerde şubeleri açıldı. 1940'tan sonra da kırsal kesimde

halk odaları kuruldu. 1932-1950 yılları arasında toplam 478 halkevi ve 4322 halk odası açıldı. Türk milliyetçilerinin entelektüel alanda faaliyet gösterdikleri Türk ocakları ise 10 Mayıs 1949 tarihinde Hamdullah Suphi Tanrıöver başkanlığında yeniden açıldı. Türkiye'nin en uzun ömürlü sivil toplum kuruluşu olan Türk Ocağı temel ilke ve felsefesi doğrultusunda faaliyetlerini halen sürdürmekte ve 2010 yılı itibarıyla yetmiş yedi şubesi bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Türk Ocağı'nın Esas Nizamnâmesi, İstanbul 1328; *Türk Ocağı Yasası*, İstanbul 1927; Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri: 1928 Yılı Yazıları* (haz. Nejat Sefercioğlu), Ankara 1981, s. 188-212; Fethi Tevetoğlu, *Hamdullah Suphi Tanrıöver*, Ankara 1986, s. 102-130; İbrahim Karaer, *Türk Ocakları (1912-1931)*, Ankara 1992; Hasan Ferit Cansever, *Türk Ocağı'nın Doğuşundaki Sebep ve Saikler*, Ankara 1993, s. 8-59; Abdülhak Şinasi Hisar, *Türk Ocağı Hâtıraları*, Ankara 1993, s. 62-103; M. Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği* (trc. Tansel Demirel), İstanbul 1994, s. 111-127; Yusuf Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul 1994; Mehmet Uzun – Yücel Hacıoğlu, *Türk Ocağı Belgesel, Belgeler-Resimler 1912-1994*, Ankara 1994; Yücel Hacıoğlu, *Türk Ocaklarına Dair Bazı Vesikalar: 1912-1995*, Ankara 1995; Yusuf Bayraktutan, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ankara 1996, s. 84-196; Füsün Üstel, *Türk Ocakları 1912-1931: İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği*, İstanbul 1997; Çiğdem Balım, "Türk Odjaghi", *Eİ²* (İng.), X, 678.

YUSUF SARINAY

TÜRK ŞAİRLERİ

Sadettin Nüzhet Ergun'un
(ö. 1946)

hazırladığı şairler ansiklopedisi.

1936'da ayda iki defa birer formalık fasiküller halinde yayımlanmaya başlanmış, 1945 yılına kadar ilk üç ciltle IV. cildin iki formasını içine alan doksan sekiz fasikül çıkmıştır. "Âbâdî" (saz şairi) maddesiyle başlayıp "Fâizî (Kafzâde)" maddesine kadar gelen ansiklopedi Sadettin Nüzhet'in 1946'da ölümü üzerine yarım kalmıştır. Yayımları büyük sıkıntılar içinde gerçekleşmiş, müellif hastalığının iyice ilerlediği son yıl içinde matbaa işlerini yeterince takip edememiş, hatta sahipsiz kalan eserin hurda kâğıt olarak bakkallara satıldığı da olmuştur.

I. cildin başında bulunan kısaltmalar cetveli eserin yazma halindeki kaynaklarını da içerir. Kaynakları arasında şuarâ tezkireleri, şiir mecmuaları, divanlarla eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye ve zeyilleri, Bursa-